

OPAITE ROMANE DE LA AMPELUM (III*)

de ION T. LIPOVAN

Răvășirea, în continuare (1986—1990), a subsrucțiilor unor edificii din epoca romană, aparținând sec. II—III p. Chr., de către o importanță amplificare industrială, suprapusă peste zona de est a anticului *municipium Ampelum* (Zlatna, jud. Alba), a scos la suprafață un bogat material de interes arheologic¹. În acest material au fost surprinse și câteva opaițe de lut — *lucernae* —, într-o stare de conservare precară.

Pentru noile informații pe care ni le oferă aceste opaițe, am considerat oportună prezentarea lor în rândurile care urmează, contribuind în acest mod la îmbogățirea repertoriului lor la Ampelum² și la cunoașterea unor noi producători ai acestui gen de obiecte de lut, nord-italici, ale căror produse au ajuns în această localitate.

I. *Cassius*, producător original din Italia de nord, ale cărui ateliere au activat până în primele decenii ale sec. II p. Chr.³. Produsele lui se întâlnesc, în așezările daco-ramane, nu mai curând de anii de domnie ai împăratului Hadrian⁴. Semnalat pentru prima dată la Ampelum.

1. Opaiț tip X (fig. 1/1 a-b), fragmentar, lipsește ciocul — argilă fină cărămie, cu o peliculă de glazură roșcată. Produs original, din import. Discul, neornamentat, are trei butoni dispuși simetric și un orificiu de alimentare. La locul de inserție a ciocului se păstrează o porțiune din orificiul de ventilație. În partea inferioară a bazinului, în depresiunea plată, încadrată de două cercuri concentrice incizate, se află ștampila *CaSSI*, sub care se află obișnuitul ornament floral⁵. Dimensiuni: 1 = 6,7 cm; i = 3,1 cm; d = 6,2 cm. Necunoscut la Ampelum. Descoperit în toamna anului 1986, în săpăturile pentru amplasarea unei conducte de apă industrială în str. T. Vladimirescu.

II. *C(aius) Dessius*, un fecund producător nord-italic, ale cărui opaițe sunt răspândite în toate provinciile imperiului. În provincia Dacia opaițele lui au avut o circulație intensă⁶, în mod deosebit în cea de-a doua jumătate a sec. II p. Chr.⁷. Opaițele realizate în acest atelier au fost utilizate până în prima jumătate a sec. IV p. Chr., având cea mai îndelungată circulație⁸. La Ampelum este semnalat pentru prima dată.

1. Opaiț tip X (fig. 1/2), fragment — argilă omogenă de culoare cărămie. S-a păstrat o porțiune din depresiunea circulară de la partea inferioară a bazinului.

* Materialele care constituie subiectul acestei note au fost descoperite de semnatarul acestor rânduri și donate Muzeului „Unirii” din Alba-Iulia.

¹ I.T. Lipovan, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 59—71; idem, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 67—82; idem, SCIVA, 41, 1990, 3—4, p. 272—291; idem, SCIVA, 42, 1991, 1—2, p. 75—77; idem, SCIVA, 43, 1992, 1, p. 63—70.

² Idem, Sargetia, 16—17, 1982—1983, p. 227—282; idem, Sargetia, 18—19, 1984—1985, p. 141—147; idem, Tibiscum, 7, 1988, p. 181—188.

³ C.L. Băluță, Apulum, 4, 1961, p. 195, nota 7; N. Gostar, ArhMold, 1, 1964, p. 158, 178.

⁴ Ibidem, p. 178.

⁵ C.L. Băluță, op. cit., p. 197, nr. 18.

⁶ Ibidem, p. 199; N. Gostar, op. cit., p. 178.

⁷ C.L. Băluță, op. cit., p. 198; N. Gostar, op. cit., p. 178.

⁸ Ibidem.

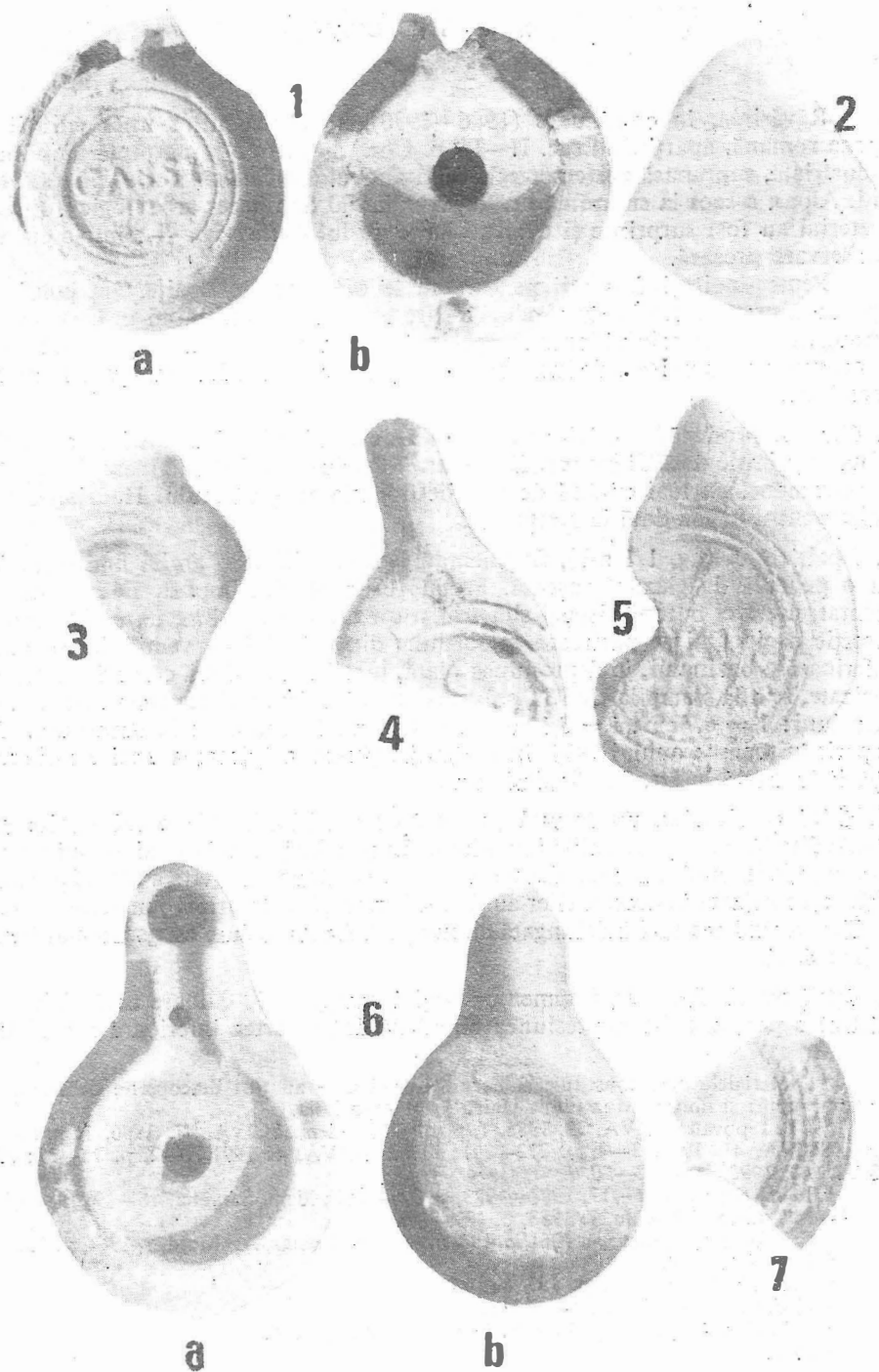

Fig. 1. Opaite romane purtând ștampila CASSI (1), CDESSI (2), FORTIS (3) OCTAVI (4—6) și fără ștampilă (7).

Încadrată de două cercuri concentrice, poartă ștampila *CDESSI*, foarte erodată. $D = 4 \times 3,8 \times 0,4$ cm. Inedit, descoperit în primăvara anului 1987 în noua albie a „Văii Rudelor”, în amonte de fosta ITA-Zlatna, în str. T. Vladimirescu.

III. *Fortis*, unul dintre cei mai activi producători, opaitele lui aparținând categoriei *FIRMALAMPEN* sunt cunoscute aproape în întreg Imperiul roman⁹. În provincia Dacia, acest tip de opaite este utilizat încă de la sfârșitul sec. I p. Chr., având o puternică răspândire în prima jumătate a sec. II p. Chr. La Ampelum, opaitele purtând ștampile acestui fecund producător au fost descoperite și semnalate încă de la sfârșitul sec. XIX¹⁰ și mai recent¹¹.

1. Opaite tip X (fig. 1/3), fragmentat — argilă fină cărămie gâlbui. S-a păstrat o porțiune din depresiunea circulară de la bază și din *rostrum*. Depresiunea circulară este încadrată de două cercuri concentrice purtând ștampila *[FOR]TIS*, $D = 5,5 \times 4,5 \times 0,5$ cm. Descoperit întâmplător în pământul rezultat din săpătura de la noua albie a „Văii Rudelor” în vara anului 1987.

IV. *Octavius*, un binecunoscut producător de opaite, de origine nord-italică, activ în prima jumătate a sec. II p. Chr., produsele lui fiind răspândite în întreaga provincie Dacia¹². În zona arheologică Ampelum a fost semnalat mai recent¹³.

1. Opaite tip X (fig. 1/6 a-b), produs original, din import — argilă fină cărămie, urme de vopsea cărămie orange. În depresiunea circulară de la bază, încadrată de două cercuri concentrice incizate, se află o ștampilă erodată, greu lizibilă, *OCTAVI*. Dimensiuni: $1 = 8,7$ cm; $i = 2,3$ cm; $d = 6,8$ cm. Descoperit în vara anului 1986 în noua albie a „Văii Rudelor”, în aval de fosta ITA-Zlatna.

2. Opaite tip X (fig. 1/4), bilychnis, fragmentar, produs original, din import, argilă fină gâlbui, urme de vopsea brun-roșcată. S-a păstrat porțiunea din depresiunea circulară de la bază și două mici fragmente din ciocuri. Două cercuri concentrice de la marginea depresiunii încadrează ștampila fragmentată *[OCTA]VI*. Deasupra ștampilei, în dreptul majusculei *T* se află, realizată în relief, majuscula *C* (?). $D = 5,5 \times 4,5 \times 1,5$ cm. Descoperit în același context ca și precedentul, în vara anului 1987.

3. Opaite tip X (fig. 1/5), fragmentar — argilă fină brun-roșcată. S-a păstrat o porțiune de la bază, în două cercuri concentrice incizate, care încadrează ștampila *[OC]TAVI*. $D = 6,4 \times 4,4 \times 0,6$ cm. A fost descoperit odată și în același context cu precedentul.

V. OPAITE FĂRĂ ȘTAMPILĂ

1. Opaite tip II (fig. 1/7), fragment de capac — pastă fină cărămie gâlbui. Discul mic și adâncit, poartă în poziție centrală orificiul de alimentare. Bordura este plată și mai lată, decorată cu patru șiruri de granule. Discul este separat de bordură de un cerc incizat. Utilizarea acestui gen de opaite este încadrată cronologic între mijlocul sec. I p. Chr. și a doua jumătate a sec. II p. Chr.¹⁴. $D = 3,2 \times 3,3 \times 0,5$ cm. Descoperire fortuită în săpăturile din str. T. Vladimirescu în toamna anului 1988.

⁹ C.L. Băluță, *op. cit.*, p. 202; N. Gostar, *op. cit.*, p. 181.

¹⁰ I.T. Lipovan, *Sargetia*, 16—17, 1982—1983, p. 227—232.

¹¹ Idem, *Tibiscum*, 7, 1988, 182—185.

¹² N. Gostar, *op. cit.* p. 185; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 211—212; I. T. Lipovan, *op. cit.* p. 185.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ C. Mușțeianu, D. Elefterescu, *Dacia*, NS, 27, 1983, p. 113, fig. 1, 8.

2. Opaț tip IV¹⁵ (fig. 2/1), fragment de capac — pastă fină gălbuie. Discul ușor concav este mărginit de un cerc incizat, bordură simplă. Discul poartă un rest de ornament în relief, probabil piciorul unui vultur¹⁶. Mai păstrează o volută în relief care flanchează apucătoarea la inserția cu bazinul, iar pe disc se află un fragment de ornament fitomorf. $D = 3,7 \times 3,9 \times 0,3$ cm. Utilizat de la sfârșitul sec. II p. Chr., până la mijlocul sec. III p. Chr.¹⁷. Descoperit în același context cu precedentul (1).

3. Opaț tip IX (fig. 2/2), trilychnis — lut omogen, vopsea roșie cărămizie. Discul, neornamentat, ușor concav, este mărginit de un canal care îl separă de bordura îngustă și simplă. În poziție centrală se află un orificiu de alimentare. Cele trei ciocuri scurte poartă fiecare câte un orificiu de ardere păstrând urme de fum. Remarcăm lipsa orificiului de ventilație, care, se pare că datorită ciocurilor scurte, este substituit de orificiul de alimentare cu ulei. Toarta masivă este ornamentată cu palmetă. Fundul este inelar, concav și fără șampilă. Foarte probabil că este realizat într-o *figlina* ampelensă. Dimensiuni: $l = 13,8$ cm; $i = 3,8$ cm fără toartă și $7,5$ cm cu toartă; $d = 7,2$ cm. Descoperit în noul mal al „Văii Rudelor”, în str. T. Vladimirescu, în toamna anului 1989.

4. Opaț polylychnis (fig. 2/3), fragmentat — pastă fină cărămizie. Bazin semicircular cu 13 orificii de ardere (?). Discul, ușor concav, este ornamentat cu un brâu incizat, un motiv fitomorf, probabil un spic de grâu, câte o mască în cele două colțuri. Toarta spartă din vechime. Partea inferioară a bazinului, spart și el din vechime, poartă două incizii semicirculare care încadrau foarte probabil ștampila cu cognomenul producătorului. $D = 7,9 \times 11,1 \times 3,2$ cm. Descoperit în stare avansată de fragmentare deasupra gurii de încărcare a unui cuptor de ars ceramică din Ampelum¹⁸, aparținând ceramistului *G. Iulius Proclus*, ale cărui opațe au fost surprinse ca rebuturi în acest cuptor dezafectat.

5. Opaț polylychnis (fig. 2/4 a-d), fragmentat — argilă fină cărămizie. Provine de la un opaț similar celui prezentat anterior, descoperit în același cuptor în anul 1984.

6. Opaț tip X (fig. 2/5), fragment de capac — lut omogen de culoare ocru orange. Bordura neornamentată poartă doi butoni, iar pe disc se află orificiul de alimentare și două măști. $D = 7,1 \times 6,6 \times 0,9$ cm. Provine din noua albă a „Văii Rudelor”; descoperit în vara anului 1986.

7. Opaț tip X (fig. 2/6 a-b), stare fragmentară — argilă fină cărămizie gălbuie. Poartă un vernis gălbui. Pe bordură are trei butoni, iar pe disc s-a păstrat orificiul de alimentare și cel de ventilație, iar pe cioc o parte din orificiul de ardere. În depresiunea circulară de la bază se află o șampilă erodată, nelizibilă. $D = 6,5 \times 2,5 \times 5$ cm. Descoperit în substrucțiile unei clădiri romane intersectată de noua albă a „Văii Rudelor”, în toamna anului 1989.

8. Opaț tip X, stare avansată de fragmentare — argilă fină cărămizie brunie. Pe bordură s-a păstrat un buton, iar o porțiune din brâul subțire și reliefat se

¹⁵ *Ibidem* p. 114.

¹⁶ *Ibidem*, fig. 3, 42.

¹⁷ *Ibidem*, p. 114.

¹⁸ I.T. Lipovan, AIIA Cluj, 26, 1983—1984, p. 308; *idem*, *Sargetia*, 18—19, 1984—1985, p. 141—147.

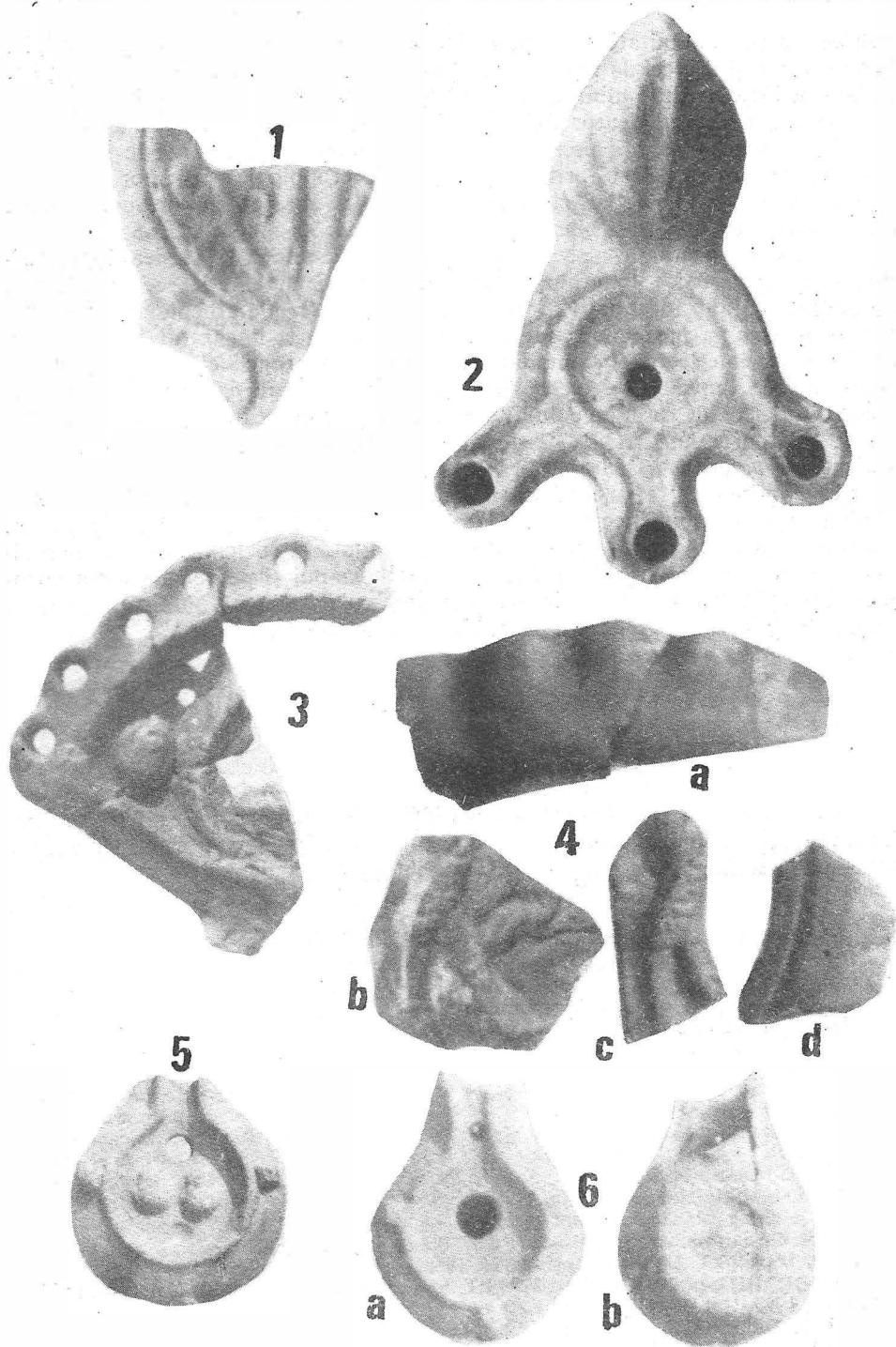

Fig. 2. Opaite fără ștampilă.

prelungeste pe extremitatea stângă a ciocului. S-a păstrat jumătate din orificiul de alimentare și din cel de inserție a fitilului, cu urme de f.m. $D = 6,2 \times 2,6 \times 2,4$ cm. Descoperit în albia „Văii Rudelor” în toamna anului 1989.

Cu tot caracterul aleator al descoperirii acestui gen de obiecte de lut și starea lor de conservare precară, prezența lor la Ampelum este relevantă în încercarea de a descifra unele aspecte privind desfășurarea cronologică a unor activități curente socio-economice și chiar spirituale din această importantă așezare daco-romană din sec. II p. Chr.

O analiză succintă a materialelor prezentate ne relevă că acestea, în majoritate, sunt caracteristice sfârșitului sec I p. Chr. și primei jumătăți a sec. II p. Chr.¹⁹. Coroborate cu alte informații furnizate de unele materiale arheologice surprinse în această zonă și prezentate anterior, ca monede de la împăratul Traian²⁰ sau diferite fragmente tegulare șampilate²¹, ne atestă că primele clădiri din așezarea daco-romană Ampelum, la început cu statut de *vicus* sau *pagus*²², au fost amplasate în partea de est a actualului oraș Zlatna, respectiv în zona cuprinsă între str. T. Vladimirescu, CMMN-Zlatna și râul Ampoi și erau probabil construcții realizate *manu militari*.

În continuare, în cele 17 decenii de stăpânire romană, orașul, reședința administrației montanistice a Daciei de vest (*Aurariae Daciae*²³, a cunoscut o impetuoasă desfășurare a unor activități edilitare și socio-economice, dezvoltându-se spre est, pe ambele maluri ale râului Ampoi și pe versanții din apropiere, pe o distanță de 3 km, până în actualul sat Pătrânjeni, ajungând, în jurul anului 200 p. Chr., la gradul de organizare municipală²⁴.

LAMPES ROMAINES D'AMPELUM (III)

RÉSUMÉ

On a découvert par hasard, entre 1986—1990, dans la ruines détruites par des constructions industrielles de la ville, 14 lampes fragmentaires en terre cuite, dont quelques fragments portent les noms de quatre ateliers.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Lampes avec les noms de *CASSI* (1), *CDESSI* (2), *FORTIS* (3), *OCTAVI* (4—6) et sans estampille (7).

Fig. 2 Lampes sans estampille.

¹⁹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 186—187; C.L. Băluță, *op. cit.*, p. 217.

²⁰ V. Pavel, I.T. Lipovan, *Apulum*, 25, 1988, p. 283.

²¹ IDR, III/3, p. 282, 317, 350, 377; I.T. Lipovan, *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 68—71; idem, *SCIVA* 41, 1990, 1, p. 78—80.

²² D. Tudor, *OTS*, p. 183—190.

²³ IDR, III/3, p. 281.

²⁴ CIL, III, 1293, 1308; IDR, III/3, p. 281, 284.